

De stad Zoutleeuw is gelegen aan de oostgrens van de provincie Brabant aan de Kleine Gete. Zij is vooral bekend om haar gothische St-Leonarduskerk met haar rijk interieur. Minder bekend is het feit dat in de 17^e en 18^e eeuw een uitgestrekte citadel de stad beheerste. Rechts van de weg van Zoutleeuw naar Dormaal, even buiten de agglomeratie, liggen de imposante resten van de aarden wallen. Zij dragen het welluidende toponiem « de bolwerken » (fig. 1).

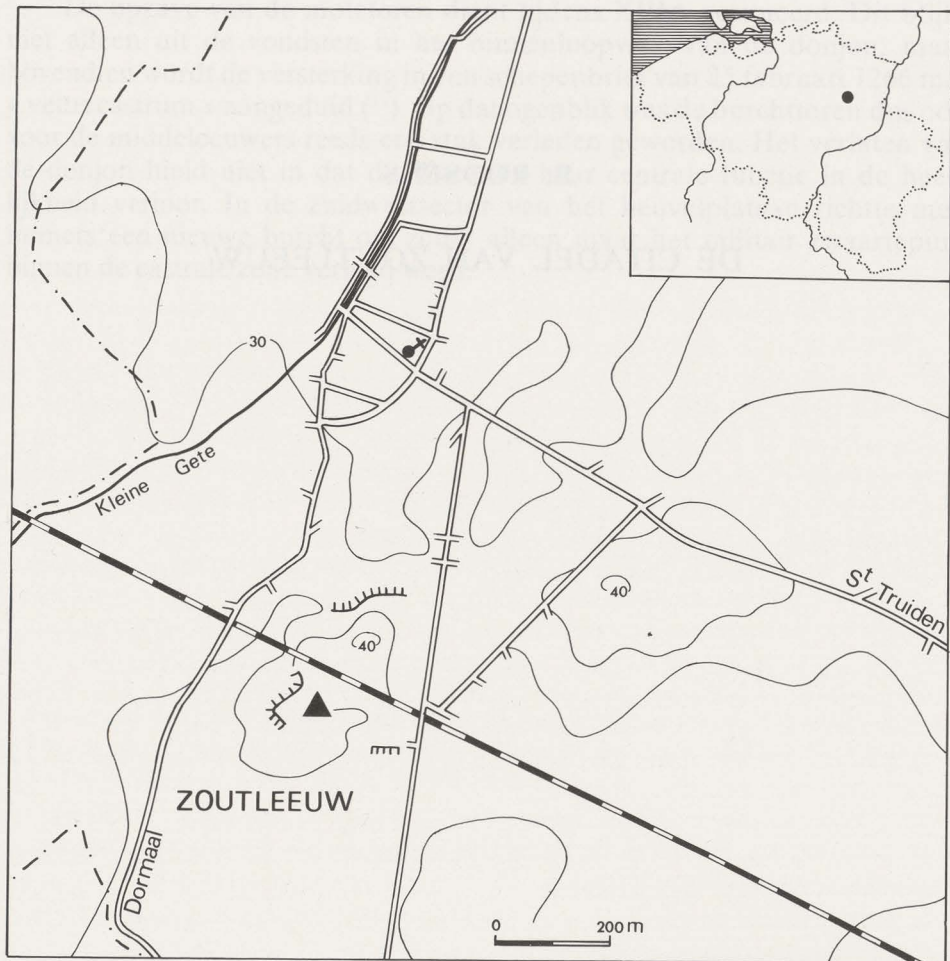

Fig. 1. Topografische kaart met plaatsbepaling van de citadel

Gezien het site bedreigd wordt met afgraving, is door de V.Z.W. « De Vrienden van Zoutleeuw » een klassering van de belangrijkste gronden aangevraagd. De totale oppervlakte van de citadel met haar voorwerken bedroeg in de 18^e eeuw ca. 20 ha. Op het kadastraal plan van P.C. Popp is deze zone weergegeven (fig. 2). Hiervan zijn slechts een 9 ha herkenbaar bewaard gebleven.

Deze voorstudie op basis van onuitgegeven bouwrekeningen en van de cartografie levert ons de nodige gegevens over de data van de opeenvolgende verbouwingen en de algemene aanleg. Wat echter de concrete uitvoering van de plannen betreft en de constructiemethoden die gebruikt werden om de grondmassa's te stabiliseren, is onze kennis heel wat beperkter. Een archeologisch onderzoek is dan ook voorzien om hierover meer duidelijkheid te brengen.

Fig. 2. Uittreksel uit het kadastraal plan van P.C. Popp (ca. 1860-70) met aanvulling van de later aangelegde spoorlijn

De stadsversterkingen vóór 1670

Zoals voor zovele steden is de oorsprong van Zoutleeuw onzeker. Vermoedelijk werd de stad in het begin van de 12^e eeuw gesticht door de hertogen van Brabant op de rechteroever van de Kleine Gete. Gelegen op het eindpunt van de bevaarbaarheid van het riviertje en tevens overgangsplaat van de oude handelsweg van het Rijnland naar de Noordzee, kreeg Zoutleeuw snel economische betekenis. Als grensstad met het prinsbisdom Luik kwam een strategische ligging haar belang nog verhogen. Een eerste omwalling wordt reeds in 1135 vermeld en in 1330-'52 vond een tweede (en derde ?) stadsuitbreiding plaats. Hierdoor werd de oude bewoningskern van Ophem, waar later de citadel zou verrijzen, binnen de stadsmuren gebracht. Hier bevond zich op een heuvel de St-Sulpiciuskerk die tot 1231 de enige parochiekerk was van Zoutleeuw. Toen ging de titel over op de St-Leonarduskerk en werd de St-Sulpiciuskerk overgedragen aan de Scholieren die er een klooster bij bouwden. In de 15^e en de 16^e eeuw werden in tijden van nood herstellingen verricht aan de ommuring. Het stadsplan van Jacob van Deventer, rond 1560 getekend, toont ons het Scholierencomplex in het zuiden van de stad, evenals de opeenvolgende middeleeuwse omwallingen (fig. 3).

Tijdens de Tachtigjarige oorlog kende Zoutleeuw een sterk economisch verval, waarvan het zich niet meer zou herstellen. Anderzijds verkreeg het een vernieuwde strategische betekenis. In 1642 worden voor het eerst grote werken uitgevoerd om de vervallen middeleeuwse omwalling te verbeteren. De militaire ingenieur Abraham Melyn laat van de Dormaalsebeek tot de St-Truiderpoort een aarden linie aanleggen met uitspringende hoeken, evenals enkele hoornwerken. In 1655 en 1656 worden lange rijen palissades gepland om de zwakke plaatsen in de verdediging te dichtten.

Met de vrede van de Pyreneeën in 1659 tussen Frankrijk en Spanje ging een aanzienlijk gebiedsverlies gepaard voor de Zuidelijke Nederlanden. Eenzelfde resultaat kende de Devolutieoorlog van 1667-'68. Hierdoor gingen veel traditionele grensvestingen definitief over in Franse handen. Nieuwe versterkingen moesten worden aangelegd en wanneer in 1671 het prinsbisdom Luik in het Franse kamp komt, ligt de oostgrens van Brabant onbeschermd. Het volgend jaar brak de oorlog uit tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën die tot 1678 zou duren. Reeds in 1673 verplaatste het strijdtoneel zich naar onze streken.

De bouw van de citadel (1670-'79)

In 1670 besliste de centrale regering te Brussel om Zoutleeuw als deel van een nieuwe verdedigingslinie opnieuw te versterken. Tot in 1679 zullen de fortificaties uitgebouwd worden volgens de principes van het gebastioneerd vestingstelsel. Wegens geldgebrek bleef de modernisering van de stadsomwalling beperkt tot het aanleggen van aarden ravelijnen en hoornwerken. In het zuiden van de stad daarentegen vonden grote werken plaats. Het Op-

Fig. 3. Stadsplan van Jacob van Deventer (ca. 1560)

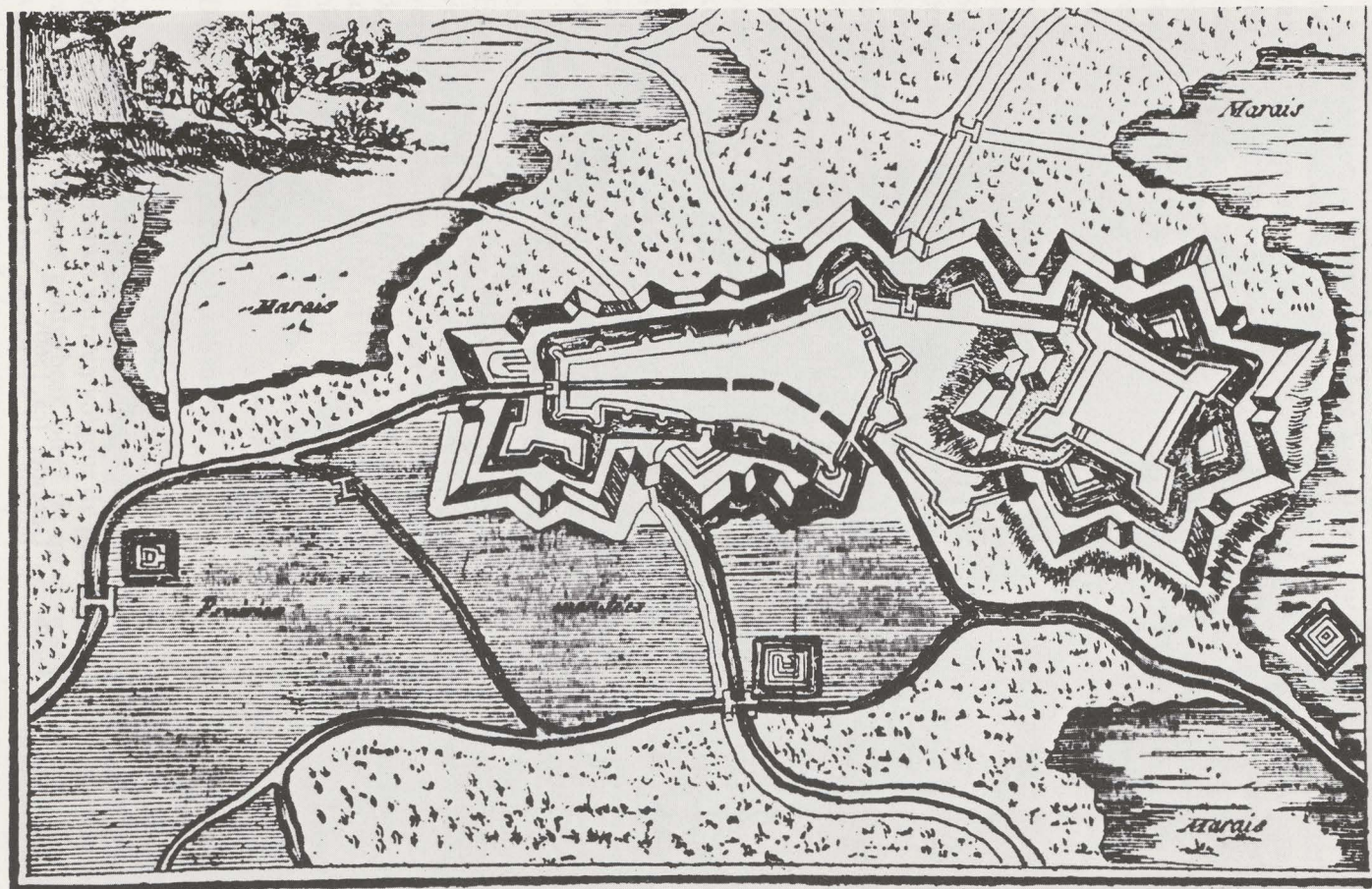

Fig. 4. De moderne versterkingen rond de stad en de vierkante citadel op het einde van de 17e eeuw. Gravure uit « Les délices des Pays-Bas »

hemgehucht werd volledig onteigend; de Dalscholieren moesten verhuizen en hun klooster werd afgebroken. Enkel de St-Sulpiciuskerk bleef behouden en zou dienst doen als garnizoenskerk.

Op de heuvel rond de kerk verrees een vierkante, gebastioneerde citadel met drie ravelijnen in de brede gracht. Een bedekte weg met glacis omringde het geheel. Binnen in de citadel werden verschillende gebouwen opgericht; een gouverneurswoning, barakken voor de soldaten en opslagplaatsen. Ter beveiliging van de citadel werd deze volledig afgesneden van de stad door een brede, droge gracht. Een bijkomende hindernis werd gevormd door het onder-water-zetten van de omliggende gronden. Hiertoe waren op de waterlopen rond de stad drie sluizen gebouwd, die elk door een aarden schans werden beschermd (fig. 4). De werken aan de fortificaties begonnen in de herfst van 1670 onder leiding van de militaire ingenieur Salomon van Es. Hoogstwaarschijnlijk zijn de plannen voor de algemene aanleg niet van hem, maar wel van Antoon van Marck die hem daar vanaf juni 1671 opvolgde. Deze laatste was sedert 1660 in dienst van de centrale regering als militair ingenieur.

De wallen en de bastions waren opgebouwd uit aarde, hoogstwaarschijnlijk zonder enige bekledingsmuur om de grondmassa's in bedwang te houden. Nog tijdens de aanleg ervan deden zich dan ook regelmatig grondverschuivingen voor. De uitvoering van de werken gebeurde door openbare aanbesteding aan enkele aannemers uit de omgeving. Gegevens over het aantal arbeiders die zij in dienst hadden zijn niet voorhanden. In de contracten werd gespecificeerd welk deel van de omwalling zij moesten aanleggen en de prijs ervan. Deze werd bepaald door het volume grond dat moest verplaatst worden en men rekende ca. 190 guldens per kubieke roede. De betaling zou geschieden in verschillende schijven naargelang het werk vorderde. Een speciale clause werd ingelast waardoor de aannemers zich verbonden om de werken tot zes maanden na de opleveringsdatum gratis in goede staat te houden. Een duidelijk bewijs dat de stabilisering van de grondmassa's grote problemen opleverde. Tot in 1679 bedroegen de kosten voor de fortificaties ca. 300.000 g.

In 1678 kende Zoutleeuw een Franse bezetting na een korte belegering, de citadel had haar rol als laatste verdedigingspunt niet kunnen spelen. In de volgende jaren werden slechts de allernoodzakelijkste herstellingen gedaan. De zwakste plaatsen werden met palissades versterkt, doch Zoutleeuw was niet meer in staat een belegering te weerstaan.

De verbouwingen rond 1700

Een nieuwe stimulans tot verbetering van de fortificaties bracht de Negenjarige oorlog (1688-1697) en de daaropvolgende Spaanse Successieoorlog (1701-1713). Een nieuw plan werd ontworpen om de vierkante citadel om te bouwen op basis van een grote, regelmatige vijfhoek. Dit project werd niet

helemaal uitgevoerd. Slechts twee wallen en drie bastions aan de noord- en de oostzijde werden aangelegd en min of meer gelukkig verbonden met de resten van de eerste citadel. De voorwerken werden mee uitgebouwd en een tweede gracht rond het geheel aangelegd. De citadel had nu een zeer onregelmatige vorm verkregen, hetgeen haar doeltreffendheid niet ten goede kwam. Zij besloeg nu een oppervlakte van ca. 20 ha. In 1705 kwam Zoutleeuw in handen van de Verenigde Provinciën die de citadel pas ontruimden na de vrede van Utrecht in 1713. Tijdens hun bezetting werd een nauwkeurig plan van de fortificaties opgemaakt dat in den Haag werd gepubliceerd (fig. 5). In 1714 werd een einde gemaakt aan de permanente overstroming rond de stad, gezien de regelmatig weerkerende ziekten die het stilstaand water veroorzaakte.

Onder de Oostenrijkers werden de fortificaties nog onderhouden tot in 1742, maar na de Oostenrijkse Successieoorlog kwam een einde aan het strategisch belang van de stad. Het garnizoen werd teruggetrokken en de citadel lag er verlaten bij. In 1748-'49 werd de oude St-Sulpiciuskerk afgebroken samen met de militaire gebouwen. De linie rond de stad werd grotendeels geëgaliseerd na verkoop van de gronden aan verschillende particulieren. De citadel zelf werd in 1783 als verdedigingswerk opgegeven en verkocht. Enkele jaren later echter overwoog de regering de citadel terug te herstellen en verder uit te bouwen, maar tot de uitvoering ervan kwam men niet. Een ongedateerd en ongesigneerd plan in manuscript van Zoutleeuw werd hoogstwaarschijnlijk toen opgemaakt door een militair ingenieur. Naast de bestaande situatie is de uitbreiding van de citadel tot een regelmatige vijfhoek aangegeven. Ook waren verbeteringen voorzien aan de stadswallen (fig. 6).

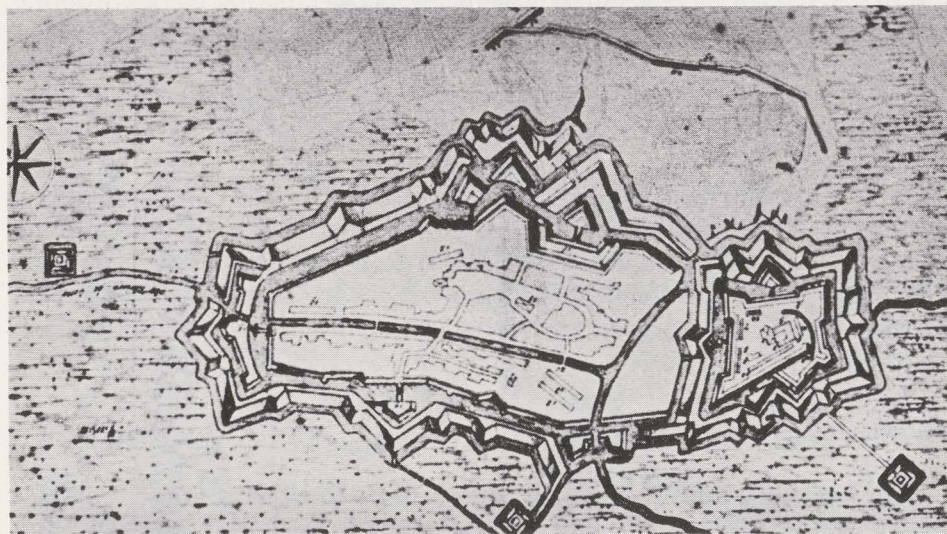

Fig. 5. De fortificaties tijdens het beleg in 1705 door de Hollanders. « Plan en attaque der stadt St-Leeuw »

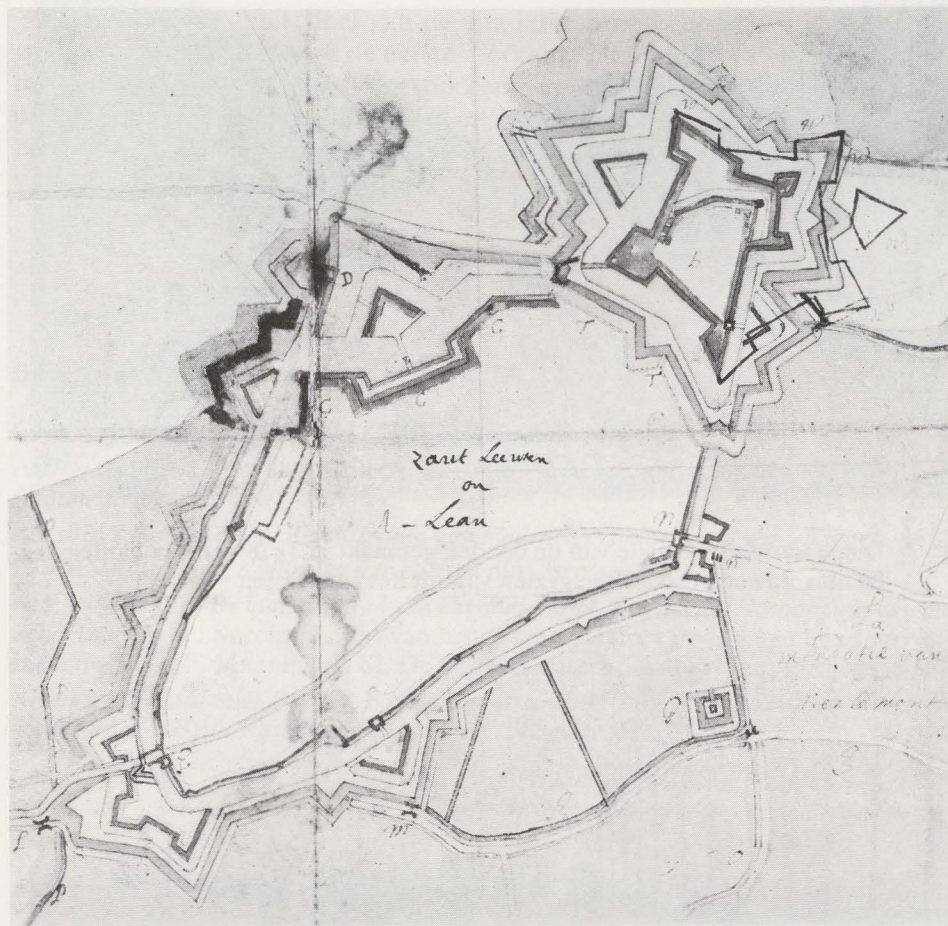

Fig. 6. De fortificaties eind 18^e eeuw met de geplande uitbouw van de citadelle tot een regelmatige vijfhoek. Alg. Rijksarchief Brussel, Kaarten en plannen, Handschriftelijke inventaris, n° 5347

Het verval

In 1878 werd de spoorlijn van Tienen naar Tongeren geopend. Haar bedding doorsneed de citadelle van oost naar west tot ca. 8 m diep (fig. 7). Door de aanleg van twee nieuwe straten, de Stationstraat en de Nieuwstraat, en de bebouwing daarlangs die spoedig volgde, ging het noordelijk en oostelijk deel van de citadelle nagenoeg volledig verloren. Verdere vernielingen volgden door het afgraven en egaliseren van het noord-westelijke deel. Recent nog werd achter het klooster van de Grauwzusters veel grond weggevoerd, waarbij het voormalig kerkhof rond de St-Sulpiciuskerk te voorschijn kwam.

Fig. 7 Diepe terreindoorsnede van de citadel, gemaakt in 1878 voor de aanleg van de nu verdwenen spoorlijn, gezien van uit het zuidoosten

Fig. 8 De huidige aanblik van het terrein in het zuidwestelijk gedeelte van de vroegere citadel

Het zuid-westelijk deel van de citadel daarentegen is vrij gaaf bewaard gebleven. Eén bastion van de eerste vierkante citadel is duidelijk herkenbaar in het terrein en enkele muurstukken van de kazematten liggen aan de oppervlakte. De aangrenzende wallen hebben hier nog verscheidene meters hoogte. De gracht ervoor is gedeeltelijk gevuld, maar haar tracé evenals dit van de bedekte weg errond, is bewaard in de perceelscheiding (fig. 8).

BIBLIOGRAFIE

CH. PIOT, *Notice historique sur la ville de Léau*, Brussel, 1859.

A. WAUTERS, *Géographie et histoire des communes belges. Arrondissement de Louvain. Canton de Léau*, Brussel, 1887.

P.V. BETS, *Zout-Leeuw. Beschrijving, geschiedenis, instellingen*, 2 dln., Tienen, 1887.

L. WILMET, *Léau. La ville des souvenirs*, 2 dln., Brussel, 1938.

R. VAN UYTVEN, *De laatste haven van het achterland. Zoutleeuw : knooppunt van oude handelswegen* in : *Spectrum atlas van historische plaatsen in de Lage Landen*, onder redactie van A.F. Manning en M. De Vroede, Utrecht, Antwerpen, 1981, p. 56-61.

Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer n° 26.440 tot n° 26.452; Rekenkamer n° 46.014 tot n° 46.016. Raad van Finantiën n° 292 en n° 357.

INHOUDSTAFEL

D. CALLEBAUT	
De Tafelrondmote op de Warande te Diest	5
B. ROOSENS	
De citadel van Zoutleeuw	19

RECHTSTAFEL

LA CARREAU

De Technische Hogeschool van Brussel

H. ROOS

De Ingenieur van Brussel

Printed in Belgium by Robert Louis
1050 Brussels
Tel (02) 640 10 40